

Андрій Яворський

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН І РОБІТНИКІВ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Після проголошення незалежності України серед науковців різко зросла зацікавленість питаннями, які в СРСР були забороненими або перебували під грифом “таємно”. Серед них особливо активно в останні десятиліття розробляють проблематику історії української міжвоєнної еміграції як на європейському континенті, так і за його межами. Найбільший науковий інтерес дослідників звернений на ті країни, які в 20–30-ті рр. ХХ ст. перетворилися на центри української еміграції, зокрема на Чехословаччину. Основну увагу приділено загальному становищу української еміграції в Чехословацькій республіці (ЧСР), а також діяльності її окремих установ та організацій. При цьому перевагу надано тій частині еміграції, яка належала до інтелігенції, військових чи студентства, оминаючи найбільш численне селянство і робітництво, які розгорнули не менш активну організаційну діяльність. Вони створили такі організації, як Українська Селянська Спілка (УСС), Українське Аграрне Товариство (УАТ) та Український Всепрофесійний Робітничий Союз (УВРС).

Українська Селянська Спілка утворилася у 1923 р. та об’єднала навколо себе селян-емігрантів за національною і професійною ознакою. Її було створено як неполітичну, культурно-громадську організацію, основним завданням якої було “згуртувати українське селянство в Селоспілки, які допоможуть йому освідомити своє значіння в державно-громадському житті, свої інтереси і потреби... створять з нього ту силу, котра спроможеться перебрати в свої руки всі функції господарського життя на Україні”¹. Основними напрямками діяльності УСС були організаційна та культурно-просвітницька робота, допомога у працевлаштуванні, посередницькі функції між українськими селянами й урядовими установами ЧСР. На час найбільшого розквіту у складі УСС перебувала 1281 особа². Внаслідок зміни політики уряду Чехословаччини щодо емігрантів, а також внутрішніх конфліктів, вона на початку 30-х рр. ХХ ст. припинила свою діяльність, а частина її філій увійшла до створеного у 1928 р. УВРС.

¹ *Наша Спілка*, ч. 4–5 (1924) 59.

² ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 71, арк. 213.

У 1920–30-х рр. на території Чехословаччини діяло також Українське Аграрне Товариство – організація, що виникла у Подєбрадах 29 квітня 1929 р. для академічно-наукового дослідження інтересів та потреб українського села³. Метою УАТ було об'єднати українців-емігрантів селянського походження⁴ для поширення в їхньому середовищі “знання з питання ідеологічних загально-хліборобського характеру повоєнних і революційних обставин”⁵ і набуття ними необхідного досвіду в окремих галузях сільського господарства⁶. До 1 січня 1930 р. чисельність УАТ складала 25 осіб, з яких 50 % мали закінчену вищу освіту⁷.

У 1928 р. у ЧСР виникає Український Всепрофесійний Робітничий Союз – національна, неполітична, професійна організація, створена з метою захисту інтересів робітників-емігрантів в умовах загострення становища української еміграції на рубежі 20–30-х рр. ХХ ст. Завданнями УВРС були захист правового становища емігрантів, допомога їм у працевлаштуванні, культурно-просвітницька робота серед українських робітників та ін. Проіснував УВРС до кінця 30-х рр., коли датовано останні, пов'язані з його діяльністю, документи та замітки в періодичних виданнях.

Основними джерелами для вивчення діяльності УСС, УАТ та УВРС, зважаючи на відсутність спеціальних наукових досліджень, залишаються архівні матеріали. Найбільший масив джерельної інформації про діяльність професійних організацій українських селян і робітників у міжвоєнній ЧСР міститься на сторінках т. зв. “Празького архіву”. “Празьким архівом” називається комплекс документів та матеріалів, зібраний Музеєм визвольної боротьби України (Прага) та Українським історичним кабінетом (Прага) у 20–30-х рр. ХХ ст., і переданий як подарунок Українській Радянській Соціалістичній Республіці у 1948 та 1945 рр. відповідно. На сьогодні ці документи розподілені між такими архівними установами, як Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО України, м. Київ), Центральний державний архів громадських організацій (ЦДАГО України, м. Київ), Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ, м. Київ) і Центральний державний історичний архів у м. Львів (ЦДІАЛ України). Інші частини цього комплексу архівних матеріалів залишилися на території Чехії або передані в архіви Російської Федерації.

³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1093, арк. 68зв.

⁴ *Ibid.*, арк. 21

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, арк. 62.

Основна частина “Празького архіву”, в тому числі і документи, щодо діяльності професійних організацій української еміграції в ЧСР, зберігається у ЦДАВО України. Найбільший масив інформації стосовно діяльності УСС міститься у фонді 3839 – “Головний комітет Української Селянської Спілки в м. Празі”, який складається з 261 справи. Цей фонд розділений за напрямками діяльності УСС на кілька частин: “Організаційний комітет”, “Організаційний відділ”, “Культурно-освітній відділ”, “Бюро праці”, “Фінансово-господарчий відділ” та “Ощадно-позичкова каса”. У першій частині містяться відомості про умови та перебіг створення Української Селянської Спілки, протоколи засідань її організаційного комітету, листування з чехословацькими урядовими установами та українськими емігрантськими організаціями тощо. У частині, яка стосується роботи Організаційного відділу УСС, зберігаються протоколи засідань головного комітету, його звіти, доповіді, докладні записки, листування з філіями УСС тощо. Також тут є матеріали чотирьох делегатських з’їздів, на яких підбивали підсумки діяльності УСС, обирали її керівні органи тощо. Про чисельність та склад УСС можна судити зі списків та посвідчень її членів, що містяться у цьому фонді.

Значну наукову цінність мають документи, що стосуються роботи культурно-освітнього відділу. До цієї частини фонду входять листування головного комітету з урядовими міністерствами ЧСР про матеріальну допомогу емігрантам; з українськими емігрантськими організаціями; з філіями УСС про улаштування концертів, організацію курсів та публічних лекцій тощо. Тут також містяться бюлетені головного комітету за 1925–1927 рр., які він видавав для звітування про діяльність керівництва УСС та її філій, висвітлення основних подій з життя організації. У “Фінансово-господарчому відділі” знаходяться фінансові документи, зокрема щорічні грошові звіти та бюджети УСС. Складовою частиною фонду 3839 – “Головний комітет Української Селянської Спілки в м. Празі” є документи, пов’язані з діяльністю ощадно-позичкової каси, створеної для допомоги нужденним українським емігрантам, які входили до УСС.

У справі 39 фонду 3839 зберігається листування філій УСС між собою, а також з Українським Комітетом та Управою УВРС. Ці листи дозволяють прослідкувати причини і процес переходу місцевих селянських спілок до складу УВРС, які призвели до занепаду і розпаду Української Селянської Спілки.

Опрацьовуючи матеріали, вміщені у фонді, можна прослідкувати ідеологічні суперечності в середовищі української еміграції в Чехословаччині у 20–30-х рр. ХХ ст. Тут, зокрема, йдеться про боротьбу між УСС,

яка перебувала під політичним впливом Української партії соціалістів-революціонерів, і комуністами за вплив на стрільців Української Галицької Армії⁸.

Окрім документів Головного комітету УСС, у ЦДАВО України зберігаються фонди, що стосуються діяльності філій УСС. Такими зокрема є фонд 3842 – “Філія Української Селянської Спілки в м. Йозефові”, фонд 3843 – “Подебрадська філія Української Селянської Спілки”, фонд 3870 – “Празька філія Української Селянської Спілки”, фонд 3921 – “Ервенецька філія Української Селянської Спілки”, фонд 3922 – “Срібно-Скалицька філія Української Селянської Спілки”, фонд 3923 – “Літомержицька філія Української Селянської Спілки”, фонд 3924 – “Пшибрамська філія Української Селянської Спілки”, фонд 3926 – “Лоуновицька філія Української Селянської Спілки”, фонд 3927 – “Бернська філія Української Селянської Спілки”. Ці архівні матеріали представлені статутами, протоколами засідань управ та загальних зборів філій, об'їзниками, інструкціями, листуваннями з іншими організаціями тощо. Вони дозволяють ширше визначити масштаб діяльності УСС і дослідити особливості становища українців в окремих регіонах ЧСР.

Культурно-просвітницький напрям діяльності Української Селянської Спілки репрезентується також матеріалами таких фондів, як фонд 3844 – “Філія кооперативних курсів Української Селянської Спілки в м. Йозефові”, фонд 3871 – “Кооперативні курси Української Селянської Спілки в м. Празі”, фонд 3872 – “Кооперативне сільськогосподарське товариство “Трунт” у м. Йозефові”, фонд 3925 – “Автотракторні курси Української Селянської Спілки, м. Прага”. Завдяки матеріалам з цих фондів можна прослідкувати основні кроки українських емігрантів щодо застосування на практиці здобутих у процесі навчання в організовуваних УСС школах та курсах теоретичних знань. Оскільки одним зі способів поповнення бюджету УСС з середини 20-х рр. ХХ ст. були кредитно-банківські операції, то поширеною практикою стало створення різного роду кредитних товариств. Документи з їх діяльності зберігаються у таких фондах ЦДАВО України: а) фонд 3846 – “Кредитне товариство “Україна” при кооперативній школі у м. Йозефові”; б) фонд 3867 – “Ощадно-позичкове товариство “Трудова спілка” в м. Празі”; в) фонд 3873 – “Споживче товариство “Основа” при кооперативних курсах Української Селянської Спілки в м. Йозефові”.

Історія Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу у ЦДАВО України представлена фондом 3888 – “Головна управа Українського Все-

⁸ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 49, арк. 232.

професійного Робітничого Союзу в Чехословаччині” і фондом 4029 – “Управа Празького відділу Української Вспрофесійної Робітничої Стілки в Чехословаччині”. Тут зберігаються матеріали делегатських з’їздів УВРС, протоколи засідань його Управи, звіти про роботу філій УВРС та листування з ними, тощо. Цікавою для дослідження правового становища української робітничої еміграції в Чехословаччині, як і загалом всієї української еміграції у ЧСР, є справа 18 фонду 3888 – “Український Всепрофесійний Робітничий Союз в ЧСР. Листування керівного характеру з відділами УВРС в ЧСР (3 червня 1931 р. – 5 квітня 1933 р.)”. Тут містяться відомості про зміну політики уряду ЧСР щодо емігрантів, зокрема про спроби нав’язати українцям польське громадянство⁹, та способи звільнення від нього¹⁰, відмінності у становищі галичан і вихідців з Наддніпрянщини¹¹ тощо.

Незначний масив документальних матеріалів з історії української селянської і робітничої еміграції в міжвоєнній Чехословаччині зберігається у Центральному державному архіві громадських організацій (ЦДАГО України). Вони розміщені у фонді 269 – “Колекція документів “Український музей у Празі” кінець XIX століття – 1948 р.”. Діяльності УСС присвячена справа 1079, яка зберігається на 54 аркушах. Переважна більшість цих матеріалів дублює вміст фонду 3839 ЦДАВО України. Єдиним документом, якого немає у фондах ЦДАВО України, є гімн українського селянства, складений на честь першого делегатського з’їзду УСС 28 квітня 1924 р.¹²

У фонді 269 ЦДАГО України зберігаються матеріали Українського Аграрного Товариства (справи 1093–1096). Серед матеріалів фонду є комунікати, протоколи, програми і статuti УАТ, листування його Управи з українськими емігрантськими організаціями, вченими та спеціалістами з питань створення і діяльності товариства тощо. Аналіз листування Управи УАТ зі своїми прихильниками та членами товариства засвідчує про налагодження зв’язків між емігрантами не тільки у самій Чехословаччині, але й за її межами, зокрема у Польщі та Фінляндії. Цікавою для дослідження діяльності УАТ є справа 1097 – “Листування управи Українського Аграрного Товариства з членами і прихильниками аграрного руху з основних питань діяльності, пропозиції до платформи УАТ і проект регуляміну товариства, запропоновані доктором Я. Огородником

⁹ ЦДАВО України, ф. 3888, оп. 1, спр. 18, арк. 97, 259, 314зв.

¹⁰ *Ibid.*, арк. 236.

¹¹ *Ibid.*, арк. 170зв., 298.

¹² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1079, арк. 19.

(1930–1933 рр.)” фонду 269 ЦДАГО України. Її аналіз дозволяє прослідкувати дискусії, що велися в УАТ з питань ідеології та основних напрямків його роботи. Матеріали у справі викладено в алфавітному порядку за прізвищами осіб, з якими велося листування. Ця особливість значно полегшує роботу з матеріалами, оскільки дослідник може акцентувати свою увагу на дослідженні змісту листів без пошуку їхнього авторства.

УАТ у своїй діяльності контактувало не тільки з українськими емігрантськими установами та окремими особами за кордоном, але й з установами на території Галичини. Про цей зв’язок можна судити з аналізу листування товариства з редакцією часопису “Нове Село” у Львові, яке зберігається у справі 1096 – “Листування управи Українського Аграрного Товариства з українськими емігрантськими організаціями, вченими і спеціалістами з питань створення та діяльності товариства, сплати членських внесків, аграрного руху, видання журналу “Село”, заяви про приймання в члени УАТ (1 січня 1931 – 23 лютого 1934 рр.)” фонду 269 ЦДАГО України¹³.

Неперіодичні і періодичні органи УСС зберігаються також у фондах ЦДАЗУ. Зокрема, у фонді 12 – “Колекція документів українських еміграційних організацій та установ (перша пол. ХХ ст.)” міститься неперіодичний бюлетень Подєбрядської філії УСС “Селоспілка” (ч. 3, 1 травня 1926 р.)¹⁴, а у фонді 15 – “Колекція журналів, газет та бюлетенів, виданих в Україні та за кордоном” – номери періодичного органу УСС “Наша Спілка” (ч. 2–3, листопад–грудень 1923 р.; ч. 7, лютий 1926 р.)¹⁵.

Крім архівних матеріалів, джерелами до вивчення діяльності професійних об’єднань українських селян і робітників є періодичні та неперіодичні видання української еміграції у ЧСР. Їх умовно можна розділити на періодичні видання, друковані органи професійних організацій українських робітників і селян та друковані органи інших українських емігрантських організацій.

Періодичним виданням, яке регулярно подавало інформацію з життя професійних об’єднань українських селян і робітників, був тижневик “Український тиждень”. Він інформував про події з українського культурно-громадського життя у Чехословаччині, не вдаючись до їх критики чи оцінювання. Перший його номер вийшов 19 грудня 1932 р. Всього протягом 1932–1938 рр. було видано 282 номери тижневика. На сторінках “Українського Тижня” в основному згадувалось про діяльність УВРС, оскільки до цього часу УСС майже її не проявляла.

¹³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1096, арк. 85–86.

¹⁴ ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 20.

¹⁵ *Ibid.*, ф. 15, оп. 1, спр. 159, арк. 1–98.

На особливу увагу заслуговує замітка “Серед українців-робітників у Чехословаччині”, вміщена в номерах 42 і 50 “Українського Тижня” за 1935 р. Її автором був В. Гаврилів, який подорожував місцями компактного проживання українських емігрантів у ЧСР і описав становище там українських робітників¹⁶.

Найбільше відомостей про діяльність УСС, УАТ і УВРС вміщено на сторінках їх друкованих органів. Головна управа УСС видавала часопис “Наша Спілка”, у якому інформувала громадськість про життя українського селянства в ЧСР. Всього протягом 1923–1926 рр. було надруковано 7 номерів часопису, які є важливим джерелом для дослідження Української Селянської Спілки.

Неперіодичним органом УАТ був часопис “Село”, 7 номерів якого вийшли у світ протягом 1930–1932 рр. На його сторінках постійною була рубрика “З життя Товариства”, яка інформувала про основні події, що відбувалися всередині УАТ.

Через скрутне матеріальне становище Управа УВРС не змогла видавати повноцінний часопис, обмежившись неперіодичним інформаційним листком “Робітничі Вісті”. Незважаючи на малий формат, на його сторінках подавалася інформація з українського життя як на українських землях, так і в еміграції.

Окремі відомості з діяльності УСС та УВРС на сторінках своїх друкованих органів подавали й інші українські емігрантські організації. Такими періодичними і неперіодичними виданнями є: “Нова Україна”, “Вісті з політбюро Української партії соціалістів-революціонерів та Української радикальної партії за кордоном”, “Бюлетень ЦВК Представників Українських Організацій в Ч.С.Р.”, “Трудова Україна” тощо.

Отже, діяльність професійних організацій українських селян і робітників у Чехословаччині найбільш повно висвітлена в матеріалах т. зв. “Празького архіву”, основна частина якого розділена між центральними державними архівними установами України (ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДАЗУ). Водночас про діяльність УСС, УАТ і УВРС інформували періодичні та неперіодичні видання української еміграції, у тому числі їхні друковані органи. Використовуючи наявні в архівних фондах матеріали, дослідник має змогу глибоко та об’єктивно дослідити українську міжвоєнну еміграцію у ЧСР, у тому числі й окремі її категорії.

---

¹⁶ *Український тиждень*, ч. 42 (148) (14 жовтня 1935) 2–3; ч. 50 (156) (8 грудня 1935) 2.